

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-113-135](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-113-135)
УДК 159.942.07:[37.091.12:159-051](045)

Туриніна Олена Леонтіївна,

кандидат психологічних наук, професор кафедри психології
Міжрегіональної Академії управління персоналом.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-3810-2040>
elena.turinina@gmail.com

Хілько Світлана Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології та педагогіки
Національного технічного університету України
«КПІ імені Ігоря Сікорського».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-5043-0303>
h.s.a.psycholog@meta.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті проаналізовано проблему особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів. Здійснено теоретичний аналіз наукових публікацій, в яких розкрито сутність та форми персональних, соціальних та емоційних некогнітивних здібностей, навичок та компетенцій, котрі пов'язані з можливостями людини, які впливають на її здатність долати тиск зовнішнього середовища. Узагальнено фактори, що впливають на вміння розуміти не тільки власні почуття, а й емоційні стани інших людей, знаходити в цьому мотивацію для себе та інших, керувати власною емоційною сферою та емоціями інших. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей емоційного інтелекту як здатності відслідковувати почуття та емоції (свої та інших людей), розрізняти та використовувати їх для управління думками та діями. Емпірично визначено особливості розвитку об'єктивних та суб'єктивних складових емоційного інтелекту у майбутніх психологів. Експериментально виявлено недостатній ступінь розвитку розуміння емоційно-почуттєвої сфери інших людей та управління нею у майбутніх психологів та усвідомлення власних емоцій та керування ними. Доведено, що у респондентів не сформовані навички приймати рішення, котрі націлені на управління внутрішньою та зовнішньою емоційною сферами, розпізнавати

емоції, враховувати емоційні стани та прогнозувати їх. Результати емпіричного дослідження привели до необхідності теоретичного обґрунтування та впровадження психологічної програми розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів. Представлена система роботи психолога містила такі способи реалізації мети програми, саме: перший – усвідомлення своїх емоцій через знаходження тригерів, які їх запускають; другий – спостереження за своїм емоційним станом та станом оточуючих та подальший розвиток навичок визначати емоції за вербальними та невербальними ознаками; третій – керувати своїми емоціями. В ході аналізу результатів дослідження після проведеної програми встановлено, що у студентів контрольної групи спостерігалось несуттєве зростання рівня емоційного інтелекту та ступеня сформованості емпатійних здібностей та компетенції. У студентів експериментальної групи суттєво зріс рівень загального емоційного інтелекту, причому значний прогрес прослідковувався саме міжособистісної складової, а також збільшився інтегративний рівень емоційного інтелекту, що привело до зростання у респондентів здатності до управління своїми емоціями, розпізнавання емоційних станів у інших людей. З метою ефективного використання програми розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів сформульовано методичні рекомендації, що спрямовані як на удосконалення діяльності студентів, так і на покращення роботи педагогів.

Ключові слова: емоційний інтелект; майбутні психологи; діагностика; програма розвитку; саморегуляція; рефлексія.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми / Statement of the problem. Останніми роками в Україні спостерігається безпрецедентне за масштабами та швидкістю зростання психологічної освіти, яке відповідає потребі суспільства в психологічному відновленні, покращенні психологічної культури спілкування, діяльності, життєустрою населення. Фахова діяльність психолога, яка передбачає втручання у внутрішнє життя іншої особистості, висуває високий рівень вимог не лише до професійної компетентності психолога, а й до його індивідуально-психологічних властивостей і поведінки, і навіть до стилю та способу його особистого життя як прояву світовідчуття та вміння його реалізації. Цей феномен показує, що професія психолога вимагає не лише академічної підготовки, а й глибокого розвитку особистості, вміння розуміти та співпереживати

іншим, а також здатності впливати на психічний стан та розвиток інших людей у позитивному напрямку, що передбачає здатність розуміти, управляти та виражати власні емоції, а також ефективно спілкуватися та взаємодіяти з емоціями інших людей, що безпосередньо пов'язано з емоційним інтелектом. Емоційний інтелект забезпечує краще розуміння себе, своїх реакцій та мотивації, здатність адаптуватися до різних ситуацій та ефективно реагувати на складні виклики сучасності, що сприяє самопізнанню та особистісному розвитку. На значущості особистісної складової у комплексі професійних характеристик психолога акцентують увагу на своїх роботах О. Амплєєва, А. Бондаренко, О. Бантишева, Н. Гоцуляк, Н. Діомідова, О. Єфимець, В. Зарицька, Н. Коврига, С. Максименко, Е. Носенко, М. Шпак та інші автори.

Таким чином, проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів, є насущною потребою для підготовки кваліфікованих фахівців. Це дозволить не лише забезпечити їх готовність працювати в різних галузях психологічної практики, а й розробити оптимальні та ефективні методики та підходи до розвитку цієї важливої складової інтелектуальної сфери, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій / Analysis of (major) recent research and publications. Професійна успішність особистості не обмежується лише загальним інтелектом, але також включає розвинений емоційний інтелект. Якщо загальний інтелект впливає на академічну успішність, то емоційний інтелект визначає можливість досягнення успіху в професійній та особистій сферах взагалі. Виявлено, що розвиток емоційного інтелекту залежить від різних факторів, але його недостатній рівень можна виправити за допомогою різноманітних засобів. Згідно з дослідженнями, розвиток емоційного інтелекту спрямований на засвоєння знань про власні емоції з метою покращення міжособистісного спілкування (І. Васильківський [1], О. Амплєєва [2]). Необхідність розвитку емоційного інтелекту для майбутніх психологів впливає з його здатності об'єктивно оцінювати себе та інших у ході професійної діяльності. Це дозволяє виявляти внутрішньоособистісні та міжособистісні протиріччя, шукати шляхи їх усунення та самостійно розробляти концепції професійного зростання та стратегії досягнення поставлених цілей.

Аналіз різних поглядів на проблему емоційного інтелекту (О. Амплєєва [2], Н. Коврига [3], Е. Носенко [4], А. Четверик-Бурчак [5] та ін.) дозволив стверджувати, що загальним для різних концепцій є розуміння даного психологічного новоутворення як здатності до впізнання,

розуміння емоцій і управління ними як у внутрішньоособистісному, так і міжособистісному планах.

Поняття «емоційний інтелект» (EI), як зазначають зарубіжні дослідники (J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso [6]) є багатовимірним і комплементарним феноменом, що містить різноманіття взаємодіючих процесів прояву та регулювання емоції. Так, можна виділити значну кількість психологічних досліджень зарубіжних авторів, які приділяли увагу різним аспектам емоційного інтелекту і його зв'язку з рисами, якостями, здатністю та індивідуально-психологічними особливостями особистості: досліджується вплив EI на психологічне благополуччя та продуктивність праці вчителів (M. Sanchez-Gomez, E. Bresó [7]); зв'язок між EI і творчістю, зокрема зазначається, що EI, який охоплює благополуччя, самоконтроль, емоційність і комунікабельність передбачає кращу здатність до дивергентного мислення (M. Giancola, M. Palmiero, S. D'Amico [8]); взаємозв'язок між EI, когнітивною здатністю та емоційною обізнаністю (S. Agnoli, G. Mancini, F. Andrei, E. Trombini [9]); зв'язок між темпераментом та емпіричними і стратегічними компонентами EI (A. Matczak, K. Knorr [10]); досліджуються концептуально відмінні форми EI, зокрема, «EI риси» та «змішана модель EI» разом із великою кількістю психометричних інструментів, призначених для вимірювання цих форм (P. O'Connor, A. Hill, M. Kaya, B. Martin [11]); досліджується нова конструкція метаемоційного інтелекту, що є недавно розробленою конструкцією, яка, починаючи з оригінальної моделі здібностей EI, фокусується на когнітивних аспектах емоційних здібностей і на метакогнітивних і метаемоційних процесах, які впливають на емоційне життя людини (A. D'Amico, A. Geraci [12]).

Також слід зазначити, що зарубіжними та українськими вченими розробляється психодіагностичний інструментарій для вимірювання рівнів розвитку EI з точки зору його факторної структури, надійності та валідності, вимірювання його різних змінних.

Проведений аналіз підходів до дослідження особливостей EI дозволив розуміти його як сукупність здібностей особистості, що зумовлюють ідентифікацію, усвідомлення причин та способів управління емоціями (Н. Коврига [3] О. Темрук [13], М. Шпак [14]).

Незважаючи на певну кількість досліджень EI, досить дискусійним та остаточно не вирішеним на сьогодні є питання його структури (Г. Кошонько [15], Е. Носенко [4], Т. Титаренко [16], Л. Журавльова [17]). Структурно він представлений у праці А. Овчаренко [18] такими компонентами як: прийняття емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій та керування

емоціями; самосвідомість, самокерування, соціальна свідомість та керування взаєминами; внутрішньоособистісна сфера; міжособистісна сфера; адаптивність; керування стресом; загальний настрій; емоцій та інтелект, які взаємодіють через пізнання; емпатія особистості, здатність до усвідомлення власних емоцій, самоконтроль, емоційне спонукання; усвідомленість, самовладання, комунікація та емпатія тощо. Н. Бурлако [19], також розглядаючи зміст і структуру, внутрішньо-особистісні та міжособистісні аспекти ЕІ, визначає його як важливу інтегральну характеристику особистості, що виявляється в її здатності розуміти емоції, узагальнювати їх зміст, розпізнавати емоційний аспект у взаємодіях з іншими людьми та ефективно регулювати свої власні емоції з метою сприяння успішній пізнавальній діяльності та ефективному спілкуванню з оточуючими.

На цій підставі вважаємо за доцільне трактування ЕІ *майбутнього психолога* як складного інтегративного утворення, яке включає сукупність когнітивних, поведінкових та власне емоційних якостей. Дані властивості забезпечують розуміння та регуляцію власних почуттів і емоцій оточуючих, а також здійснюють вплив на успішність міжособистісних взаємодій і особистісний розвиток.

Більшість вчених [1], [14], [17], вважають, що емоційний інтелект впливає на пізнавальну діяльність студентів. Однак у сучасній системі вищої освіти, що спрямована на розвиток академічного інтелекту, часто не приділяють належної уваги розвитку ЕІ майбутніх спеціалістів. Тому слід більш комплексно та системно застосовувати засоби розвитку даного феномену. Формування компонентів ЕІ особистості є поетапним процесом [4], [5], [15], [20], кінцевою метою якого є розвиток високого рівня даної якості за рахунок використання системи різноманітних засобів, що використовуються в освітньому процесі. Ці методи включають ознайомлення з моделлю психолога через навчання, застосування різних методів емоційної саморегуляції, таких як методи релаксації, медитативні техніки, дихальні вправи, візуалізація, методи впливу та контрвпливу, ігрові методи, сюжетно-рольове моделювання, розбір конкретних випадків із життя людини, кейсові ситуації, арт-терапевтичні методи. Також, у розвитку ЕІ студентів значну роль відіграє тренінг.

Незважаючи на розмаїття досліджень щодо ЕІ та його розвитку за допомогою різноманітних методів, важливо продовжувати пошук та виявлення психологічних особливостей цієї якості у майбутніх психологів, а також шляхів її поліпшення під час професійної підготовки. Це дозволить майбутнім психологам стати конкурентоспроможними у своїй професійній діяльності.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в теоретичному та емпіричному дослідженні психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів та визначенні форм та методів його розвитку.

Для досягнення поставленої мети поставлені наступні **завдання**:

- здійснити аналіз ступеню розробленості літератури з проблеми розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів;
- провести емпіричне дослідження особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів;
- розробити та впровадити психологічну програму розвитку емоційного інтелекту майбутніх психологів;
- розробити методичні рекомендації для психологів щодо розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ / THEORETICAL FRAMEWORK

Сучасний стан розроблення проблеми ЕІ обумовлений відсутністю єдиної психологічної теорії та загальних уявлень щодо шляхів його дослідження. Тому на даному етапі розвитку психології відбувається інтенсивне дослідження даної проблеми.

Виникненню поняття «емоційний інтелект» передував тривалий шлях наукових пошуків, який спочатку вивчав окремі емоційні реакції людей та інтелектуальні здібності, а потім поступово вийшов на новий рівень, об'єднавши їх в єдиний феномен. Як засвідчив аналіз наукової літератури [3], [4], [5], сучасні підходи до терміну «емоційний інтелект» містять у собі декілька аспектів: *теоретичний*, що спрямований на розроблення науково-теоретичних аспектів ЕІ; *соціальний* (соціокультурний), який вивчає успішність людини в соціумі з одного боку, та зростання емоційної нестримності людства в загальних масштабах, з іншого боку; *педагогічний* (освітній), що досліджує недоліки контролю емоцій та наслідки зростання агресивності у людей різних вікових категорій, тому, з цієї позиції, емоційний інтелект розглядається як продукт цілеспрямованого навчання; *функціонально-рівневий підхід*, який визначає ЕІ через призму розумової діяльності та пізнавальних процесів; *регуляційний* – розглядає ЕІ як форму саморегуляції психічної активності особистості; *філософський* – вивчає ЕІ в контексті пошуку сутності особистості; *інформаційний* – досліджує ЕІ як процес переробки інформації; *генетичний* – вивчає ЕІ як спосіб адаптації людини до реальності; *процесуально-діяльнісний* – досліджує ЕІ як форму людської діяльності; *феноменологічний*, який у дослідженні ЕІ спираються на

особливу форму змісту свідомості; професійний, який досліджує особливості підготовки майбутніх фахівців, де емоційний інтелект впливає на професійне становлення та професійну успішність.

У своїх дослідженнях Н. Коврига виокремлює чотири складові ЕІ, які у повній мірі стосуються і майбутніх психологів. Це самосвідомість, самоуправління, соціальна свідомість та керування взаєминами [3]. У працях Д. Гоулмана та його послідовників можна зустріти дещо іншу структуру ЕІ, в яку входять: самопізнання, саморегуляція, соціальні навички, емпатія, мотивація [21]. Структурно інтелект також представлений у роботі І. Васильківського такими компонентами, як прийняття емоцій, використання емоцій, розуміння емоцій та керування емоціями [1].

Р. Бар-Он вніс значний внесок у розвиток теорії емоційного інтелекту, пропонуючи поняття емоційно-соціального інтелекту, який він уявляв як комплексну суму особистісних та міжособистісних здібностей та навичок, що визначають поведінку людини. Запропонувавши термін «EQ» (emotional quotient) – коефіцієнт емоційності, аналогічно до «IQ» – коефіцієнту інтелекту, він відкрив нові горизонти для дослідження та розуміння ролі ЕІ у формуванні поведінки та життєвого успіху [22]. Його некогнітивна концепція передбачає таку структуру ЕІ: внутрішньоособистісна сфера (самоаналіз, асертивність, самоповага, незалежність, самоактуалізація); міжособистісна сфера (соціальна відповідальність, емпатія, міжособистісні стосунки); адаптивність (гнучкість, адекватна оцінка дійсності, уміння вирішувати проблеми); керування стресом (контроль над імпульсами, стресостійкість); загальний настрій (здатність отримувати задоволення від життя, оптимізм, наявність захоплень).

Проведений аналіз літературних джерел [6], [13], [14] дозволяє також поглянути на проблему чинників формування ЕІ з точки зору продуктивності взаємодії та продуктивності мислення в цілому. В такому аспекті вчені виділяють дві групи факторів: з одного боку – це наскільки майбутній психолог може усвідомлювати свої емоції та використовувати їх, а з іншого боку – наскільки майбутній психолог вміє визначати емоції інших людей і прогнозувати їхню появу.

Вважаємо, що подальші наукові дослідження саме у цих двох напрямках дозволять розвинути концепт ЕІ та доповнити інші концепти, пов'язані з оцінкою його рівня. Водночас, не можна оминати увагою і поступове зростання в психології ваги *функціонально-динамічного підходу* до проблеми природи ЕІ. Його сутність зводиться до впливу на розвиток емоційного інтелекту не стільки чинників, скільки процесів та операцій. Він базується на позиції, за визначенням М. Шпак, що ядром будь-якої

когнітивної здатності є якість процесів (або операцій) аналізу, синтезу та узагальнення [14]. Відповідно не можна визначати рівень ЕІ людини за одним лише результатом її діяльності, не розкриваючи процес мислення, який до нього призводить. Прихильники цього підходу найчастіше диференціюють *три категорії змістових*, тобто власне процесуальних компонентів когнітивних утворень: функціональних, операційних та мотиваційних. Найбільше «навантаження» у плані забезпечення якості реалізації певного когнітивного процесу несуть його операційні компоненти, точніше механізми.

Як зазначає Г. Кошонько, найбільш доцільним є *синтез факторного та функціонально-динамічного підходу*, за яким на розвиток ЕІ майбутніх психологів впливають не тільки чинники зовнішнього середовища та здібності людини, а й особливості когнітивних процесів, котрі обумовлюють особливості переробки інформації [15]. За таких умов, саме особливості когнітивних процесів на сьогодні недостатньо досліджені, а їх важливість ігнорується сучасними науковцями, хоча будь-яка когнітивна здатність як особистісна, спеціальна, і загальна, наприклад, інтелект, існує не «сам по собі». І в цьому контексті сама категорія здібностей не тільки нерозривно пов'язана з категорією психічних процесів, але є провідною і навіть залежною від неї.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Дослідження психологічних особливостей ЕІ майбутніх психологів відбувалося в три етапи. На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз проблеми на базі психологічної літератури, розроблено програму дослідження та визначено діагностичний комплекс дослідження для з'ясування психологічних особливостей емоційного інтелекту майбутніх психологів. Для визначення рівня ЕІ використано методика «Опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІн» (авт. Д. Люсін)»; для виявлення вміння особистості розуміти відносини, що репрезентується в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою на основі прийняття рішень застосовано методика «Емоційного інтелекту» (автор Н. Холл); для оцінки рівня прояву та структури емпатії та вміння особистості співпереживати проблемам інших людей застосовано методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко); для визначення та оцінки емоційної компетентності як групи здібностей до саморегуляції і регуляції інтерперсональних відносин шляхом розуміння власних емоцій і емоцій оточуючих використано опитувальник емоційної компетентності (авт. І. Юсупов, Г. Юсупова).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На другому етапі дослідницько-експериментальної роботи за обраними методиками було проведено тестування та порівняння даних на підставі вибірки двох груп студентів психологів 2–4 курсу: перша група кількістю 30 осіб, які навчаються за спеціальністю «Психологія», та становлять експериментальну групу (ЕГ) та контрольну групу (КГ) - 30 осіб. На третьому етапі було розроблено зміст психологічної програми розвитку ЕІ, проведено контрольний експеримент та аналіз ефективності запропонованої психологічної програми.

Дослідження ЕІ на констатувальному етапі за методиками «ЕмІн» та Н. Холла засвідчило, що у студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» та спеціальністю «Клінічна психологія» виявлено дуже низький рівень ЕІ, що є свідченням недостатнього розвитку здібностей як розуміння емоцій інших людей та управління ними, так і розуміння усвідомлення власних емоцій та керування ними (рис. 1).

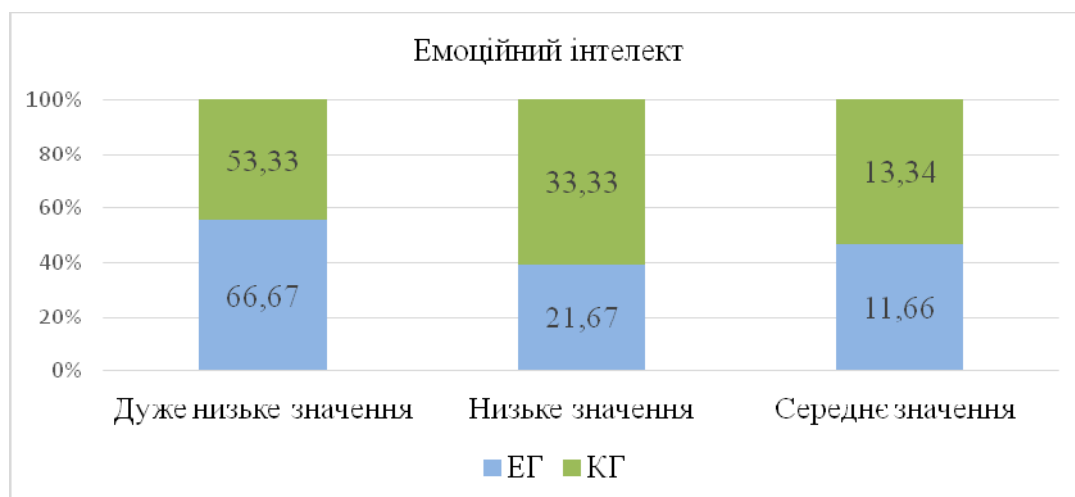

Рис. 1 Рівень емоційного інтелекту у студентів експериментальної та контрольної групи (за методикою «ЕмІн»)

Згідно з даними рисунку 1, 66,67 % майбутніх психологів ЕГ, демонструють дуже низький рівень ЕІ, ще 21,67 % – низький рівень, і лише 11,66 % мають середній рівень. В КГ 53,33 % досліджуваних мають дуже низьке значення ЕІ, 33,33 % – низьке значення, 13,34 – середнє. Порівняння результатів тестування засвідчили, що у експериментальній та контрольній групах вони відрізняються незначно. Ці дані свідчать про недостатньо сформований рівень навичок управління внутрішньою та зовнішньою емоційною сферами, а також про недостатню здатність розпізнавати та прогнозувати емоційні стани.

Отримані результати суголосні з дослідженням нейропсихологічних особливостей вивчення ЕІ майбутніх психологів, проведеним С. Березкою, Е. Панасенко, О. Жуковою, Г. Радчук, С. Соболевою, Я. Раєвською. Так були виявлені кореляції між рівнями емоційного інтелекту майбутніх психологів та активацією певних відділів кори головного мозку. Дослідження показало, що студенти психологи переважно мають середній та початковий рівень ЕІ. Замість того, щоб диференціювати емоції та розуміти їх причини, студенти проявляють більшу схильність до виявлення та регулювання емоційного стану, що свідчить про їхню особистісну спрямованість на міжособистісну взаємодію та емоційну стабільність [23]. За результатами дослідження рівнів емпатії та емоційної компетентності, перевіреними за допомогою методики «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко) та опитувальника емоційної компетентності (авт. М. Юсупов, Г. Юсупова) встановлено, що переважна більшість майбутніх психологів експериментальної та контрольної груп мають занижений рівень емпатії, та середній рівень емоційної компетентності. Це свідчить про досить рівномірний (але недостатній) розвиток різних каналів (раціонального, емоційного та інтуїтивного) емпатії, а також рівень сформованості емоційних компетентностей, що підтверджує необхідність їх активного розвитку в майбутньому. На цій підставі можна зробити висновок про те, що у студентів ЕІ та КГ недостатньо розвинута емоційна складова ЕІ.

Слід зазначити, що існуючі форми академічного навчання у закладі вищої освіти мають недостатню специфічну спрямованість на розвиток емоційно-комунікативних та регуляторних здібностей, якостей особистості, що становлять ЕІ.

Для подолання цієї проблеми розроблено *психологічну програму розвитку ЕІ*, націлену на розвиток:

- знань про ЕІ та його компоненти, які необхідні для формування особистісно-професійних характеристик;
- розширення емоційного досвіду через сприйняття запропонованого інструментарію;
- набуття практичних навичок управління не тільки власними емоційними станами, але і інших людей.

Завдання програми:

1. Вивчення рівня психологічної інформованості щодо ролі емоцій у житті людини, ознайомлення з класичними теоріями ЕІ.

2. Формування у майбутніх психологів навичок розпізнання та регуляції емоційних станів як власних, так і у інших людей.

У результаті впровадження програми майбутні психологи повинні:

- *знати*: основні підходи до розуміння поняття ЕІ; моделі емоційного інтелекту; усвідомлювати складові ЕІ; визначати фактори та умови, які впливають на його розвиток; теоретичні та методологічні аспекти розвитку ЕІ; основні принципи розвитку ЕІ;

- *вміти*: ідентифікувати та називати свої та чужі емоційні стани; усвідомлювати власні емоції та переживання; вміти аналізувати та рефлексувати, контролювати свої емоції; керувати емоційними станами в різних ситуаціях; будувати відносини з оточуючими людьми на основі розуміння емоційних станів та навичок управління ними; оптимально реагувати на різні емоційні впливи.

Побудова програми базувалася на таких *психолого-педагогічних принципах*:

- 1) принцип довіри та психологічної безпеки учасників;
- 2) принцип активності та відповідальності учасників за процес та результат навчання;
- 3) принцип партнерського спілкування та взаємної співпраці;
- 4) принцип визнання індивідуальності, унікальності кожного учасника;
- 5) принцип конструктивного зворотного зв'язку, безоцінного спілкування;
- 6) принцип конфіденційності особистої інформації.

До програми включено *тренінг розвитку ЕІ* у майбутніх психологів. Тренінгові заняття реалізувалися у формі психогімнастичних вправ, ділових та рольових ігор, групових дискусій, моделювання ситуацій педагогічного спілкування. Доцільність проведення комплексу процедур у тренінгу розвитку емоційного інтелекту обумовлена особливостями групової динаміки та завдань, що вирішуються групою на кожному етапі. В програму включено лекційний матеріал, практичні зайняття, самостійна робота, тренінг розвитку емоційного інтелекту.

У ході проведення третього етапу дослідження здійснено повторний вимір ЕІ у двох вибірках досліджуваних.

Наведемо результати дослідження рівнів емпатії контрольного експерименту та їх порівняння з результатами констатувального експерименту (рис. 2).

З рисунку 2 можна зробити висновок про, що у досліджуваних КГ за аналізований період проявились незначні зміни в розвитку ступеня емпатії – за рахунок скорочення заниженого рівня емпатії з 76,67 % до 73,33 %, зріс середній рівень емпатії з 16,67 % до 20 %. Значно помітніша динаміка прослідковується у досліджуваних ЕК після проведення психологічної програми розвитку ЕІ.

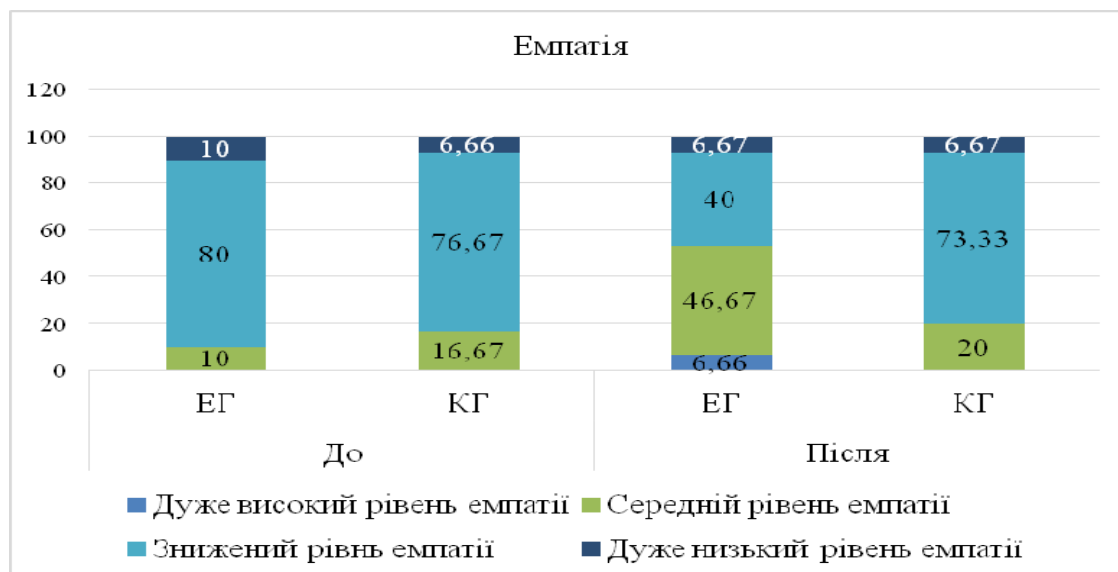

Рис. 2 Розподіл рівня емпатії у студентів експериментальної та контрольної групи до і після реалізації психологічної програми (за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко))

Зокрема кількість студентів, які мали дуже низький рівень емпатії скоротився на 3,33 %. Найбільше зменшення кількості студентів спостерігалось серед тих, кому був притаманний до проведення психологічної програми знижений рівень емпатії – з 80 % до 40 %, тобто кількість таких студентів в результаті реалізації розробленої психологічного програми розвитку ЕІ скоротилася вдвічі.

Особливо значущі зміни зафіксовані у додаткових параметрах емпатії. Перш за все, це стосується *ідентифікації в емпатії* – надзвичайно важливої якості майбутнього психолога. За даними досліджень, після впровадження психологічної програми розвитку ЕІ, ідентифікація в емпатії зросла на 0,42 пункти, що становить 14,14 % порівняно зі станом до впровадження програми. Це означає, що студенти розвивають здатність поставити себе на місце іншої людини та розглядати ситуацію з її позиції. Крім того, важливим стало зростання *установок, що сприяють емпатії* (+0,31 пункт) та *проникаючої здатності в емпатії* (+0,28 пунктів). Подібна позитивна динаміка вплинула на підвищення рівня *емоційної компетентності*.

У результаті реалізації психологічної програми розвитку ЕІ стало очевидним, що студенти ЕГ демонструють значну динаміку в структурі емпатії у порівнянні зі студентами КГ. Відзначено помітне зростання трьох ключових компонентів емпатії: *раціонального, емоційного та інтуїтивного каналів*.

На основі аналізу результатів контрольного експерименту встановлено, що у майбутніх психологів КГ спостерігалось несуттєве зростання рівня ЕІ (відповідно до результатів опитування за методикою «Опитувальник Емоційного інтелекту «ЕМІн» (авт. Д. Люсін) та методикою діагностики «Емоційного інтелекту» (авт. Н. Холл)), а також недостатній ступінь сформованості емпатійних здібностей та компетенції (відповідно до результатів опитування за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» (авт. В. Бойко) та опитувальника емоційної компетентності (авт. І. Юсупов, Г. Юсупова)). Натомість в ЕК показники ЕІ статистично значущо ($p < 0,01$) змінились. Водночас більший прогрес спостерігався саме в міжособистісній складовій ЕІ, що сприяло зростанню здатності у майбутніх психологів до управління своїми емоціями, розпізнавання емоцій в інших.

Вищезгадані факти є підставою для твердження, що розроблена психологічна програма розвитку ЕІ виявилася дієвим інструментом у розвитку та зміцненні усіх складових ЕІ майбутніх психологів.

Під час використання запропонованої програми важливим є зосередження уваги на напрямку саморозвитку та самоудосконалення емоційної сфери. Рефлексія відіграє ключову роль у цьому процесі, допомагаючи майбутнім психологам аналізувати свої емоційні реакції, розуміти їхні причини та шляхи подолання, а також розвивати стратегії саморегуляції. У літературі зазначається, що для боротьби з емоційними труднощами та неконструктивними мотивами, особливо у професійній сфері, а також для самозбереження та особистісного розвитку, важливу роль відіграють процеси саморегуляції [15]. Вони визначають рівень зрілості та адекватності особистості. Ефективність та рівень саморегуляції є ключовими у відображенні цих рис та властивостей [18]. У цьому контексті важлива роль належить рефлексії, яка є основним механізмом регуляції переживань та поведінки людини. Рівень розвитку рефлексії та її характер впливають на когнітивну складність, афективну насиченість та глибину почуттів особистості [4].

У професійній сфері психологів, що характеризується внутрішніми протиріччями та зовнішньою невизначеністю, рефлексія стає ключовим інструментом для активізації самоорганізації та саморегуляції. Вона дозволяє мобілізувати внутрішній потенціал та ресурси психолога у ситуаціях неоднозначності. Цей підхід сприяє розвитку та зміцненню професійної компетентності, що є ключем до успішної психологічної практики [24].

Слід зазначити, що процес професійного розвитку майбутніх психологів набуває своєрідної ригідності, якщо виявляються пригнобленими рефлексивні механізми в освітньому процесі в умовах жорстко нормативного регулювання діяльності закладу вищої освіти. Рефлексія в освітньому процесі має включати поліфонію символів, образів, смислів, зіткнення та взаємовплив різних планів, ідей, підтекстів. Саме рефлексія сприяє становленню професійних цінностей психолога, становлення його суб'єктності.

До розроблених рекомендацій для викладачів навчального закладу з розвитку рефлексії та впровадження правил організації діалогічної взаємодії на заняттях, що в свою чергу сприятимуть розвитку ЕІ, слід віднести такі пункти:

- стимулювання активної участі студентів у діалогічних обговореннях шляхом створення сприятливої атмосфери довіри та взаєморозуміння;
- систематична демонстрація студентам зразків гуманних комунікацій та рефлексії з проявом довіри до них;
- надання особистісної та професійної підтримки майбутнім психологам у їх прагненні до самовизначення;
- стимулювання до самостійного вирішення проблем на основі рефлексії;
- розгортання діалогу, який спонукає до рефлексії та самовдосконалення, та створює атмосферу емоційного комфорту;
- пошук різноманітних способів саморегуляції та досягнення згоди в особистісному та професійному розвитку;
- використання безоцінного сприйняття особистості майбутнього психолога як партнера по спілкуванню, спільної діяльності;
- застосування різноманітних методів активного навчання, таких як групові дискусії, рольові ігри тощо, для залучення студентів до рефлексії над власним досвідом;
- забезпечення можливості для відстеження особистого професійного зростання та розвитку шляхом регулярного аналізу власних дій і реакцій у різних ситуаціях;
- звернення уваги на розвиток навичок емпатії та вміння слухати й розуміти погляди та почуття інших учасників діалогу.

Дані рекомендації спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку рефлексії у майбутніх психологів та підвищення якості їх навчання.

Для майбутніх психологів рекомендується активно використовувати план саморозвитку та рефлексивний щоденник. Такі форми роботи

сприяють формуванню емоційно-оцінного та ціннісного ставлення до навчально-професійної діяльності. У щоденнику фіксуються факти ускладнень в психологічній діяльності, навчанні та спілкуванні, аналізуються можливі варіанти рішень, а також вибираються оптимальні з психологічного погляду варіанти розв'язання проблем [2]. Ці інструменти допомагають майбутнім психологам розвивати свою професійну компетентність та вміння аналізувати та вирішувати складні ситуації психологічної практики. Студентам можна рекомендувати скласти план саморозвитку. Наприклад: сформулювати цілі власного навчання у закладі вищої освіти на найближчий семестр; здійснити аналіз досягнень у плані емоційної компетенції (які знання треба опанувати, які якості розвинути тощо); продумати першочергові завдання та зміст самонавчання (їх можна співвіднести із завданнями на найближчі заняття).

У цілому для розвитку саморефлексії майбутній психолог може скористатися наступними рекомендаціями:

- аналізувати свої дії після важливих подій та прийняття складних рішень; намагатися адекватно оцінювати себе; розмірковувати над своїми діями, вчинками з позиції інших людей; розмірковувати використанням можливості діяти більш правильно або ефективно; аналізувати, який досвід набувається після конкретної події;
- намагатися завершувати кожен навчальний, а потім і робочий день аналізом подій; оцінювати невдалі моменти з позиції стороннього спостерігача;
- періодично аналізувати змінення у ставленні до інших людей;
- більше спілкуватися з несхожими на вас людьми, які дотримуються іншої точки зору, яка відрізняється від вашої. Кожна спроба зрозуміти таку людину є активізацією рефлексії. У разі досягнення успіху можна говорити про опанування ще однієї рефлексивної позиції. Не боятися зрозуміти іншу людину, оскільки це не є повним ухваленням її позиції. Широке бачення ситуації зробить розум більш гнучким, а також дозволить знайти більш ефективне та узгоджене рішення;
- для аналізу своїх дій слід використовувати проблеми, що виникають у конкретний момент;
- навіть у дуже складних ситуаціях треба знайти частку парадоксальності чи комізму. Якщо подивитись на проблему, яка виникла, під іншим кутом зору, то можна побачите в ній щось кумедне. Така навичка с про високий рівень рефлексії. Не завжди легко знайти щось смішне у проблемі, проте це допомагає відкрити шлях до її вирішення.

Для майбутніх психологів було б доцільно виокремити окрему практику, яку можна було б організувати один раз на тиждень. Г. Кошонько звертає увагу на те, що розвиток емпатії протікає у процесі соціалізації особистості, формується протягом життєдіяльності, у спілкуванні з іншими людьми, під час засвоєння певних цінностей [15]. Для її реалізації варто розробити самостійні або спільні заняття у межах вивчення різних дисциплін, спрямованих на розвиток ЕІ майбутніх психологів.

ВИСНОВКИ / CONCLUSIONS

Таким чином, розвитку емоційного інтелекту у студентському віці сприяє використання в організації навчального процесу закладів вищої освіти методів активного навчання та їх включення до реальної практичної діяльності. Так, активні методи навчання та виховання – це ті способи, які дозволяють у більш короткі терміни та з меншими зусиллями оволодіти необхідними знаннями та вміннями за рахунок свідомого розвитку професійних здібностей студентів та формування у них необхідної компетентності. У свою чергу практика є найважливішою частиною навчального процесу під час підготовки майбутніх психологів та обов'язковим компонентом вищої освіти. Основна її мета – оволодіння майбутніми спеціалістами з вищою освітою практичними навичками та вміннями та розвитку їх готовності до самостійної професійної діяльності.

Запропонована комплексна програма націлена на усвідомлення своїх емоцій, спостереження за емоційним станом, керування емоціями. Вона надає позитивний вплив на розвиток внутрішньоособистісного та міжособистісного аспектів ЕІ та може бути використана у навчанні як ефективний засіб розвитку ЕІ майбутніх психологів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі / Prospects for further research in this direction. Наступним етапом нашого дослідження стане виявлення гендерних аспектів емоційного інтелекту майбутніх психологів та його зв'язок з соціометричним статусом особистості у групі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- [1] І. П. Васильківський, «Сутність та структура поняття емоційний інтелект в контексті виховання особистості», *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України, Серія: Педагогіка, психологія, філософія, вип. 253, с. 26-31, 2016.* [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2016_253_5
Дата звернення: Квіт. 10, 2024.

- [2] О. М. Амплєєва, «Особливості навчання майбутніх психологів з використанням принципів емоційного інтелекту», *Науковий вісник Херсонського державного університету*, вип. 1(1), с. 9–13, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1%281%29_3 Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [3] Н. В. Коврига, «Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту», автореф. дис. канд. наук; Інститут психології ім. Г. С. Костюка, Київ, 2003.
- [4] Е. Л. Носенко, «Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості», *Вісник Дніпропетровського університету*, т. 20, вип. 18, с. 116–122, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20 Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [5] А. Г. Четверик-Бурчак, «Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості», дис. канд. наук, Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2015.
- [6] J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, «Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits?», *American Psychologist*, vol. 63, pp. 503–517, 2008.
- [7] M. Sanchez-Gomez, E. Bresó, «The Mobile Emotional Intelligence Test (MEIT): An ability test to assess emotional intelligence at work», *Sustainability*, vol. 11(3), no. 827, pp. 2–17, 2019. <https://doi.org/10.3390/su11030827> Application date: April, 05, 2024.
- [8] M. Giancola, M. Palmiero, S. D'Amico, «Divergent but not Convergent Thinking Mediates the Trait Emotional Intelligence-Real-World Creativity Link: An Empirical Study», *Journal of creativity research*, vol. 36, no. 1, pp. 15–23, 2024. <https://doi.org/10.1080/10400419.2022.2092338> Application date: April, 05, 2024.
- [9] S. Agnoli, G. Mancini, F. Andrei, E. Trombini, «The Relationship Between Trait Emotional Intelligence, Cognition, and Emotional Awareness: An Interpretative Model», *Frontiers*, vol. 10, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01711> Application date: April, 05, 2024.
- [10] A. Matczak, K. Knopp, «Relationship between temperament and the experiential and strategic components of emotional intelligence», *Polish Psychological Bulletin*, vol. 50, no. 2, pp. 93–100, 2019. <https://doi.org/10.24425/ppb.2019.126023> Application date: April, 05, 2024.

- [11] P. O'Connor, A. Hill, M. Kaya, B. Martin, «The measurement of emotional intelligence: A critical review of the literature and recommendations for researchers and practitioners», *Frontiers in Psychology*, vol. 10, pp. 1-19, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01116> Application date: April, 05, 2024.
- [12] A. D'Amico, A. Geraci, «Beyond emotional intelligence: The new construct of meta-emotional intelligence», *Frontiers in Psychology*, vol. 14, pp. 1-12, 2023. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1096663> Application date: April, 05, 2024.
- [13] О. В. Темрук, «Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки», *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія*, вип. 33. с. 207–223, 2014.
- [14] М. М. Шпак, «Психологічні механізми розвитку емоційного інтелекту», *Наука і освіта*, № 5, с. 104-109, 2014.
- [15] Г. А. Кошонько, «Розвиток емоційного інтелекту студентів-психологів», *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*, № 4, с. 341–350, 2017.
- [16] Т. М. Титаренко, «Впливи сучасності на самоконститування особистості», *Соціальна психологія*, № 3, с. 3–12, 2009.
- [17] Л. П. Журавльова, *Психологія емпатії*. Житомир, Україна: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007.
- [18] А. Р. Овчаренко, «Емоційний інтелект як основа соціалізації», *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України*, т. XIII, ч. 3, с. 280–286, 2011.
- [19] Н. І. Бурлако, «Психологічні особливості емоційного інтелекту», *Психологічний часопис*, т. 5, вип. 7, с. 34–49, 2019. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.7> Дата звернення: Квіт. 10, 2024.
- [20] О. А. Савельєва-Рат, «Особливості ціннісно-сислової сфери особистості студентів-психологів», *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, Серія: психологічні науки*, т. 2, вип. 74, с. 129–133, 2009.
- [21] Д. Гоулман, *Емоційний інтелект*. Харків, Україна: Vivat, 2018.
- [22] Н. В. Назарук, «Психологічний аналіз моделей емоційного інтелекту», *Теорія і практика сучасної психології*, № 13, с. 61–65, 2018.
- [23] S. Berezka, E. Panasenko, O. Zhukova, H. Radchuk, S. Sobolyeva, Ya. Raievska, «Neuropsychological Peculiarities of Studying Future Psychologists' Emotional Intelligence», *BRAIN. Broad Research in Artificial*

Intelligence and Neuroscience, vol. 12 (2), pp. 38-52, 2021.
<https://doi.org/10.18662/brain/12.2/190> Application date: April, 05, 2024.

- [24] С. О. Хілько, «Дослідження впливу рефлексії на формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, вип. 10(39), с. 97–119, 2019.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Olena Turynina,

Ph.D (Psychology), Professor Department
of Psychology Interregional Academy
of Personnel Management.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3810-2040>
elena.turinina@gmail.com

Svitlana Khilko,

Ph.D (Psychology), Professor Department
of Psychology and Pedagogy
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-5043-0303>
h.s.a.psycholog@meta.ua

Abstract. The article analyzes the problem of features of the emotional intelligence of future psychologists. A theoretical analysis of scientific publications was carried out. These publications revealed the essence and forms of personal, social and emotional non-cognitive abilities, skills and competences, which are related to the capabilities of a person which affect his ability to overcome the pressure of the external environment. The factors influencing the ability to understand not only one's own feelings, but also the emotional states of other people to find motivation for oneself and others in this, to manage one's own emotional sphere and the emotions of others are summarized. The results of an empirical research of the features of emotional intelligence as the ability to monitor feelings and emotions (one's own and other people's) distinguish and use them to manage thoughts and actions are presented. Features of the development of objective and subjective components of emotional intelligence of future psychologists have been determined empirically. An insufficient degree of

development of understanding of the emotional and sensory sphere of other people and its management in future psychologists and awareness of their own emotions and their management was experimentally revealed. It is proven that the respondents do not have the skills to make decisions aimed at managing the internal and external emotional spheres, recognizing emotions, taking into account emotional states and predicting them. The results of the empirical research led to the need for theoretical justification and implementation of a psychological program for the development of emotional intelligence of future psychologists. The presented psychologist's work system contained the following ways of realizing the program's goal, namely: the first is awareness of own emotions through finding the triggers that trigger them; the second is the observation of own emotional state and the state of others and further development of skills to identify emotions by verbal and non-verbal signs; the third is to manage own emotions. During the analysis of the results of the study after the program, it was found that the students of the control group showed an insignificant increase in the level of emotional intelligence and the degree of formation of empathic abilities and competence. The students of the experimental group significantly increased the level of general emotional intelligence and significant progress was observed in the interpersonal component and the integrative level of emotional intelligence also increased which led to an increase in the respondents' ability to manage their own emotions and recognize emotional states in other people. For the purpose of effective use of the emotional intelligence development program among future psychologists, methodical recommendations aimed both at improving the performance of students and at improving the work of teachers have been formulated.

Keywords: emotional intelligence; future psychologists; diagnosis; development program; self-regulation; reflection.

ПЕРЕКЛАД, ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / TRANSLATED AND TRANSLITERATED

- [1] I. P. Vasylykivskyi, «Sutnist ta struktura poniattia emotsiinyi intelekt v konteksti vykhovannia osobystosti», Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Seriia: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia, vyp. 253, s. 26–31, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2016_253_5
Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)

- [2] O. M. Amplieieva, «Osoblyvosti navchannia maibutnikh psykholohiv z vykorystanniam pryntsyviv emotsiinoho intelektu», Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu, vyp. 1(1), s. 9–13, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2018_1%281%29_3 Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [3] N. V. Kovryha, «Stresozakhysna ta adaptivna funktsii emotsiinoho intelektu», avtoref. dys. kand. nauk; Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka, Kyiv, 2003. (in Ukraine)
- [4] E. L. Nosenko, «Emotsiinyi intelekt yak forma proiavu vazhlyvoi skladovoi osobystisnoho potentsialu – refleksyvnoi svidomosti», Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, t. 20, vyp. 18, s. 116–122, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdupp_2012_20_18_20 Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [5] A. H. Chetveryk-Burchak, «Mekhanizmy vplyvu emotsiinoho intelektu na uspishnist zhyttiediialnosti osobystosti», dys. kand. nauk, Dnipropetrovskiyi nats. un-t im. O. Honchara. Dnipropetrovsk, 2015. (in Ukraine)
- [6] J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, «Emotional Intelligence. New ability or eclectic traits?», American Psychologist, vol. 63, pp. 503–517, 2008. (in English)
- [7] M. Sanchez-Gomez, E. Bresó, «The Mobile Emotional Intelligence Test (MEIT): An ability test to assess emotional intelligence at work», Sustainability, vol. 11(3), no. 827, pp. 2–17, 2019. <https://doi.org/10.3390/su11030827> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [8] M. Giancola, M. Palmiero, S. D'Amico, «Divergent but not Convergent Thinking Mediates the Trait Emotional Intelligence-Real-World Creativity Link: An Empirical Study», Journal of creativity research, vol. 36, no. 1, pp. 15–23, 2024. <https://doi.org/10.1080/10400419.2022.2092338> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [9] S. Agnoli, G. Mancini, F. Andrei, E. Trombini, «The Relationship Between Trait Emotional Intelligence, Cognition, and Emotional Awareness: An Interpretative Model», Frontiers, vol. 10, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01711> Application date: April, 05, 2024. (in English)

- [10] A. Matczak, K. Knopp, «Relationship between temperament and the experiential and strategic components of emotional intelligence», Polish Psychological Bulletin, vol. 50, no. 2, pp. 93–100, 2019. <https://doi.org/10.24425/ppb.2019.126023> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [11] P. O'Connor, A. Hill, M. Kaya, B. Martin, «The measurement of emotional intelligence: A critical review of the literature and recommendations for researchers and practitioners», Frontiers in Psychology, vol. 10, pp. 1–19, 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01116> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [12] A. D'Amico, A. Geraci, «Beyond emotional intelligence: The new construct of meta-emotional intelligence», Frontiers in Psychology, vol. 14, pp. 1–12, 2023. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1096663> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [13] O. V. Temruk, «Problema emotsiinoho intelektu na suchasnomu etapi rozvytku psykholohichnoi dumky», Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia, vyp. 33. s. 207–223, 2014. (in Ukraine)
- [14] M. M. Shpak, «Psykhologichni mekhanizmy rozvytku emotsiinoho intelektu», Nauka i osvita, № 5, s. 104–109, 2014. (in Ukraine)
- [15] H. A. Koshonko, «Rozvytok emotsiinoho intelektu studentiv-psykholohiv», Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, № 4, s. 341–350, 2017. (in Ukraine)
- [16] T. M. Tytarenko, «Vplyvy suchasnosti na samokonstyuiuvannia osobystosti», Sotsialna psykholohiia, № 3, s. 3–12, 2009. (in Ukraine)
- [17] L. P. Zhuravlova, Psykholohiia empatii. Zhytomyr, Ukraina: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. (in Ukraine)
- [18] A. R. Ovcharenko, «Emotsiinyi intelekt yak osnova sotsializatsii», Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuksa Natsionalnoi APN Ukrainy, t. XIII, ch. 3, s. 280–286, 2011. (in Ukraine)
- [19] N. I. Burlako, «Psykhologichni osoblyvosti emotsiinoho intelektu», Psykhologichnyi chasopys, t. 5, vyp. 7, s. 34–49, 2019. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.7> Data zvernennia: Kvit. 10, 2024. (in Ukraine)
- [20] O. A. Savelieva-Rat, «Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti studentiv-psykholohiv», Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka, Seriia: psykholohichni nauky, t. 2, vyp. 74, s. 129–133, 2009. (in Ukraine)

- [21] D. Goulman, Emotsiyni intelekt. Kharkiv, Ukraina: Vivat, 2018. (in Ukraine)
- [22] N. V. Nazaruk, «Psykhologichnyi analiz modelei emotsiinoho intelektu», Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii, № 13, s. 61–65, 2018. (in Ukraine)
- [23] S. Berezka, E. Panasenko, O. Zhukova, H. Radchuk, S. Sobolyeva, Ya. Raievska, «Neuropsychological Peculiarities of Studying Future Psychologists' Emotional Intelligence», BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, vol. 12 (2), pp. 38–52, 2021. <https://doi.org/10.18662/brain/12.2/190> Application date: April, 05, 2024. (in English)
- [24] S. O. Khilko, «Doslidzhennia vplyvu refleksii na formuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykhologiv», Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats. Seriia «Sotsialni ta povedinkovi nauky», vyp. 10(39), s. 97–119, 2019. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
03 квітня 2024 року*

